

Радмила Радић

Институт за новију историју Србије

О неким методама деловања Службе безбедности у верским заједницама до половине 60-их година 20. века

У периоду друштвене трансформације из капитализма у социјализам, једнопартијски систем у раним фазама, са slabим бирократским апаратом, озбиљним економским проблемима и потенцијалним претњама спољних фактора, користио је поједностављену политичку реторику покушавајући да убеди друштво у потребу посвећености одбрани од унутрашњег и спољног непријатеља.¹ Рушење претходног система и друштвених норми доводило је до насиља над оним групама које су сматране његовим носиоцима а које су идентификоване као „народни и класни непријатељи“. Непријатељ је обично био приказиван као свеприсутан и скривен, тако да је потреба за „будношћу“ била стална „јер непријатељ не мирује“, а сумња је падала на све неусаглашености. Сузбијани су и стављани под контролу сви облици удруживања који су могли да обезбеди контекст у коме би било могуће ширење алтернативних тумачења друштвене стварности. Истовремено су форсирани контролисани облици удруживања, који су уз материјалне подстреке, требали да обезбеде подршку идеолошким опредељењима. Служба безбедности је у том погледу била важан инструмент власти јер је она поштовала налоге Партије без поговора. Током 40-их и 50-их година, служба безбедности је служила као главни извршилац борбе против „класних непријатеља“, „страних елемената“ и „непријатеља унутар Партије“.² У том смислу и деловање свих верских заједница стављено је под строгу државну контролу.

Као што је приметио пре извесног времена један страни историчар, књиге о историји службе безбедности у Југославији, УДБ-е (Управа државне безбедности), написане на основу историографских истраживања још увек нема у државама насталим на простору некадашње Југославије, како из разлога саме природе службе тако и због систематског уништавања докумената.³ Оно што се поуздано може рећи јесте, да однедавно делимично доступна грађа Безбедносно информативне агенције — БИА-е (Архив града Београда и Архив Србије), не пружа још увек могућност за „целовиту реконструкцију и објашњења структуре ОЗН-е, УДБ-е и СДБ-а и кадровску заступљеност“. Ипак она пружа до извесне мере увид у „методе и циљеве деловања“ ових служби и одређена сазнања о неким аспектима развоја послератне Југославије. Све ово је ипак далеко од очекиваних коначних одговора. Разлози леже у природи грађе, још увек некомплетне, као и у њеном обиму и несрећености.

Начин деловања ОЗН-е, УДБ-е, СДБ-а у вези са верским заједницама могуће је само делимично реконструисати, кад се подаци које пружа ова грађа, укрсте са већ

---

¹ V. Shlapentokh, C. Vanderpool, T. Bushnel, *Final Report to National Council for Soviet and East European Research, State Organized Terror: The Case of Violent Internal Reression*, <http://www.ucis.pitt.edu/nceer/1989-803-07-Shlapentokh.pdf>.

² *Истио*.

³ Zdenko Radelić, „Pripadnici Udbe u Hrvatskoj osuđeni zbog Informbiroa“, *ČSP*, br. 2, Zagreb, 2010, str. 367–412.

од раније доступним материјалима из фондова Савезне комисије за верске послове (Архив Југославије), Републичке комисије за верска питања НР/СР Србије (Архив Србије) и другим сличним фондовима али и доступном грађом верских заједница.

Током 40-их и почетком 50-их година, поред централних партијских и државних тела, Државна комисија за верска питања је имала кључну улогу у спровођењу смерница и директива у складу са државном политиком према верским заједницама и координисању рада свих осталих државних органа, док су републичке комисије имале другостепени значај. Делатност републичких комисија сводила се углавном на расподелу помоћи, прикупљање статистичких података и организовање свештеничких удружења. У њеном саставу се налазе свештеници, имами, муфтије, сви учесници НОБ-а, али и бивши службеници Министарства правде и Министарства просвете (верског одељења). Од краја 1951. а посебно од поновног формирања Комисије 15. фебруара 1954., односно 25. јуна 1954. у њој нема више свештеника и њен састав се полако мења. Комисије за верска питања по републикама постају све важнији фактори, поред службе унутрашњих послова, у праћењу развоја односа између државе и верских заједница и унутрашњих кретања у верским заједницама. У савезну, али и републичке комисије за верска питања улазе проверени партијски кадрови, помоћници министара за унутрашње послове,⁴ помоћници републичких јавних тужилаца и функционери службе безбедности: Светислав Стефановић, Љубодраг Ђурић, Петар Ивичевић, Милоје Дилпарић, Мехмет Малићи, Мустафа Ашим, Ђуро Станковић, Милисав Лукић, Војин Лукић, Антон Вратуша, Влада Станојевић, Владан Бојанић, Војо Биљановић, Доне Илијевски, Живан Димитријевић, Иса Јовановић, Љубица Михаић, Марко Јокић, Матеја Матејић, Мато Радловић, Мехмет Хоџа, Милан Вилић, Милан Рапајић, Миливоје Радовановић, Милорад Јефтовић, Милорад Милатовић, Милосав Гоња, Милош Лисулов, Обрен Ђорђевић, Радован Грковић, Саит Затрићи, Слободан Крстић Учо, Крста Лековић, Слободан Рељић, Срђан Андрејевић, Срећко Милошевић и др.

Званично, савезна и републичке верске комисије замишљене су пре свега као политичко-саветодавни органи, савезних, односно републичких извршних већа, односно одбора за унутрашњу политику на савезном и републичком нивоу, које су требале да се баве првенствено политичким питањима.⁵ Комисије су за сва важнија питања из домена свог рада тражиле мишљење од извршних већа република, односно федерације, управа државне безбедности по републикама, односно федерацији и одбора за унутрашњу политику савезног и републичког нивоа. Одбор за унутрашњу политику СИВ-а бавио се координацијом рада савезних органа управе у области унутрашњих послова и правосуђа и питањима заштите друштвеног и политичког поретка и основних политичких права и слобода грађана.⁶ У саставу Одбора за унутрашњу политику на савезном и републичком нивоу налазиле су се личности које су водиле ресоре унутрашње политике по републикама и у федералним телима. Седницама Одбора присуствовао је и председник Савезне комисије за верске послове (СКВП) када су разматрана питања везана за делатност верских заједница. Главне смернице за рад доносио је управо овај Одбор, а СКВП је само спроводила одлуке. На седницама Одбора разматрана је координација у раду верских комисија, одлучивано је о броју и саставу чланова републичких комисија за

⁴ Архив Југославије, Савезна комисија за верске послове — СКВП, 144–5–103.

⁵ АЈ, Савезно извршно веће — СИВ, Записници са седница Одбора за унутрашњу политику СИВ-а, 130–992–1502.

⁶ АЈ, СИВ, 130–996–1506.

верска питања а разматрана су и питања везана за државне дотације верским заједницама.⁷ Председници републичких комисија за верске послове били су у сталном контакту са председницима одбора за унутрашњу политику извршних већа појединих република, исто је било и на савезном нивоу, а чланови одбора за унутрашњу политику били су често истовремено и чланови Комисије за верске послове. У НР/СР Србији су то на пример: Иса Јовановић, Радован Грковић,⁸ Војин Лукић, Живан Васиљевић, Боса Цветић, Селмо Хашимбеговић, Спасоје Ђаковић, Жика Ерчић, Миленко Кангрга, Милијан Јеремић и Матеја Матејић. Секретари верских комисија често су били кадрови службе унутрашњих послова. На нижем нивоу, у среским комисијама за верска питања налазио се обично и представник секретаријата за унутрашње послове, поред представника среског комитета СК и др.⁹ Тиме је оствариван не само вертикални већ и хоризонтални систем управе који је функционисао на свим нивоима пирамидалног система власти.

Нешто мање је познато како је конкретно изгледао рад ОЗН-е/УДБ-е/СДБ-а по питању верских заједница. Познато је да су међу првим прислушним уређајима који су у Југославији били монтирани, били они који су уграђени у згради Патријаршије СПЦ (24 ком), на предлог II одељења УДБ-е, а уз сагласност Светислава Стефановића Ђеће.¹⁰ Као резултат прислушкивања заседања Сабора СПЦ и других оперативних радњи настајале су интерне публикације за унутрашњу употребу, као што је једна од пронађених из 1954. године.¹¹ Савезна и републичка комисија за верске послове сарађивале су активно са савезном и републичком службом за унутрашње послове у вези тока и припрема одржавања Сабора СПЦ 1950. и наредних година. Све је правдано тиме што: „известан број свештених лица, појединачно или у оквиру групе истомишљеника још увек делује са непријатељских позиција према самоуправном социјалистичком систему у нашој земљи. Потребно је прикупити одређеније и детаљније податке, изучити мотиве за такве њихове ставове, методе деловања и сл. и заузети одговарајуће ставове. Питање урадити у сарадњи са Републичким секретаријатом за унутрашње послове.“¹²

Познато је такође да су многи свештеници радили за УДБ-у, добровољно или тако што су на разне начине били уцењени или поткупљени. Један од најдрастичнијих примера представљао је свештеник Ратко Јелић, кога су државни органи сматрали „врло поверљивим и оданим“. Директиве је доследно спроводио и редовно слао извештаје о свим важним питањима, као и о својим разговорима са појединим свештеницима. Сличну улогу имали су и свештеници Милутин Петровић, Љубисав Јовановић и Војислав Гађиновић, али и други. Данас је међутим могуће донекле реконструисати, на основу делимично доступних докумената БИА-е и ка-

⁷ АЈ, СИБ, Записници са седница Одбора за унутрашњу политику СИБ-а, 130–992–1502.

⁸ Једно време шеф II одсека УДБ-е која се управо бавила верским заједницама. Kosta Nikolić, Bojan Dimitrijević, „Formiranje OZN-e u Srbiji i Beogradu i likvidacije ‘narodnih neprijatelja’ 1944“, *Istorija 20. veka*, 2/2010, str. 9–28; Kosta Nikolić, Bojan Dimitrijević, „Ozna protiv ‘narodnih neprijatelja’ u Srbiji 1944. Два документа“, *Наша прошлост*, бр. 10, 2010, стр. 155–167.

⁹ *Службени гласник НРС*, бр. 29/1959.

¹⁰ *Четврти седница ЦК СКЈ — Брионски пленум (Сигнографске белешке Четвртој пленума, материјали Извршној комисији ЦК СКЈ, Изводи из сигнографских дележака Шесте седнице ЦК СК Србије, реаловања домаће и свештске јавности, исма, шелеграми, изјаве и др)*, приредио Ј. П. Поповић, Београд, 1999, стр. 118.

¹¹ *Заседање архијерејског Сабора Српске православне цркве (31. V до 20. VI 1954. године)*, Државни секретаријат за унутрашње послове ФНРЈ, УДБ, II одељење, Београд, 1954. Коришћена први пут у монографији Радмила Радић, *Вером и ројом вере. Држава и верске заједнице у НР Србији 1945–1953*, Београд, 1995.

¹² Радић Радмила, Митровић Момчило, *Зайисници са седница Комисије за верска питања НР/СР Србије: 1945–1978. године*, Београд, 2012, стр. 574.

кве су оперативне мере органи безбедности предузимали по верским школама, на ангажовању сарадника из редова свештенства и у вези оснивања и деловања Удружења свештеника.

Основне чињенице о формирању и променама у функционисању службе после 1945. углавном су познати.¹³ Служба безбедности, формирана у време рата „са задатком да води борбу против националног непријатеља и нашег унутрашњег, класног непријатеља. Зато је ова служба имала и посебну организацију, методе рада и за њу су посебно одабирани кадрови. И после рата она је имала своју посебну функцију с обзиром на остатке непријатеља с којима је наша земља морала да се обрачуна па и утицаја реакције ван земље. За време ИВ ова служба је због специфичних прилика имала задатак да шире прати и има увид у политичка кретања у нашој земљи. У то време повећан је број кадрова који је радио у њој и проширено подручје њеног рада.“¹⁴ Служба безбедности је, како је касније објаснио један њен припадник, поред контраобавештајне функције имала и функцију „политичке полиције за контролу политичког живота, односно за откривање и сузбијање било каквог отпора у политици и пракси савезне владе, односно Комунистичке партије“.¹⁵

Део кадрова ОЗН-е школован је у Совјетском Савезу током 1944–1945. Из свих републичких одељења ОЗН-е, 29 официра упућено је на шестомесечни месечни курс у академију НКВД-а у Москви. Из ОЗН-е за Србију отишли су: Коча Јончић, Миша Лукић и Владан Бојанић. По повратку из СССР-а, они су по републичким ОЗН-ама организовали низ предавања и курсева, на којима су упознали своје ко-

¹³ ОЗН-а (Одељење за заштиту народа) је основана наредбом Врховног команданта НОВ и ПОЈ као орган Повереништва за народну одбрану НКОЈ од 13. маја 1944. У почетку је имала четири одсека са по три секције а касније су формирана још два. ОЗН-а за Србију формирана је јуна 1944. а потом су основана и посебна одељења за Санџак, Војводину и Космет, везана за ОЗН-у Србије. Седиште се налазило у Београду, прво у згради бивше Главњаче на Обилићевом венцу а касније у згради на Тргу Николе Пашића 11. Први начелник је био Слободан Пенезић Крџун. Град Београд није обухватала класична организација ОЗН-е већ је октобра 1944. формирано одељење које је било аутономно и директно одговарало за свој рад ОЗН-и за Југославију при Министарству народне одбране ДФЈ. Као извршни орган ОЗН-е формиран је, 15. августа 1944. године, Корпус народне одбране Југославије (КНОЈ). Након доношења Устава ФНРЈ јануара 1946. године, реорганизоване су сигурносно-обавештајне службе. Марта 1946. од Првог и Другог одсека ОЗН-е формирана је при Министарству унутрашњих послова (касније Савезни секретаријат за унутрашње послове), Управа државне безбедности (УДБ), док је од Трећег одсека ОЗН-е при Министарству народне одбране формирана Контраобавештајна служба (КОС) Југословенске армије. Ипак УДБ-а је тек од 1952. преведена са војне формације на цивилну службу. У Србији је УДБ-а била формирана у оквиру републичког МУП-а док је у Аутономној покрајини Војводини и АКМО била у оквиру Одељења за унутрашње послове. Цивилна контраобавештајна служба састојала се од више одељења која су се бавила: унутрашњим непријатељем, емиграцијом, страним обавештајним службама, техником праћења и прислушкивања и сл. Управа државне безбедности је после смене Александра Ранковића 1966. реорганизована и име јој је промењено у Служба државне безбедности (скраћено СДБ). У оквиру организације је смењено комплетно руководство УДБ-е, као и савезни секретар за унутрашње послове СФРЈ, Светислав Стефановић Ђећа. После доношења Основног закона о унутрашњим пословима и уставних амандмана 1967. СДБ је федерализована, односно свака република је добила своју службу безбедности, док је на федералном нивоу остала Савезна служба државне безбедности. Југословенска обавештајна служба при Министарству иностраних послова ФНРЈ формирана је 1952. После реорганизације службе 1966. године, то одељење је добило назив СИД (Служба информација и документације). *Министарство и министри полиције у Србији 1811–2001*, Београд, 2002, стр. 158–174; Марко Лопушина, Милан Петковић, *Енциклопедија шпијунаже*, Београд, 2003; Kosta Nikolić, Bojan Dimitrijević, „Formiranje Ozn-e u Srbiji i Beogradu i likvidacije ‘narodnih neprijatelja’ 1944“, *Istorija 20. veka*, 2/2010, str. 9–28; Kosta Nikolić, Bojan Dimitrijević, „Ozna protiv ‘narodnih neprijatelja’ u Srbiji 1944. Два документа“, *Наша прошлост*, бр. 10, 2010, стр. 155–167.

¹⁴ Из „Информације о питању које ће бити претресано на предстојећем састанку ЦК СКЈ о стању у служби државне безбедности“, коју је секретар Ђурица Јокић прочитао на састанку Секретаријата ПК Војводине, 27. јуна 1966. Слободан Бјелица, „Одјек Брионског пленума у Војводини“, *Култура јулиса*, год. VIII (2011), бр. 15, стр. 245–256.

¹⁵ Vojin Lukić, *Brionski plenum. Обрачун sa Aleksandrom Rankovićem — сећања и saznanja*, Београд, 1990, стр. 45.

леге са искуствима НКВД-а.¹⁶ Један од најзначајнијих метода научених у Москви било је „покривање“, тј. постављање по једног повереника ОЗН-е на сваких десет грађана, у сваком одељењу министарстава и установа, у сваком погону предузећа и сл. Али већ и пре тога, како је који део Србије стављан под партизанску контролу, тако су руководиоци ОЗН-е изграђивали мрежу тајне полиције. Основна организациона јединица било је Опуномоћство које се оснивало у округу, при Команди подручја, с тим да се у седишту среза, при Команди места, постављао повереник ОЗН-е који је имао и другу легалну активност, обично у народноослободилачком одбору. Повереник је изграђивао „поверилачку мрежу“ (агентуру) на терену која се бавила прикупљањем података „о свему и свакоме“. Мрежа ОЗН-е стварана је по совјетском оделу у свим институцијама које су могле да на било који начин угрозе партизански покрет и КПЈ. Опуномоћства су 1945. прерасла у окружна одељења. Већ током касне јесени 1944. цела Србија је била премрежана органима ОЗН-е, укључујући и органе ОЗН-е при јединицама ЈА на терену.¹⁷

Остацима „непријатеља“, тј. „реакцијом“, сматрани су и представници верских заједница, што из идеолошких разлога, што из практично-политичких. „Назадне у политичком и паразитске у економском погледу, верске организације и секте неизбежно постају непомирљиви противници и непријатељи нове народне власти. Имајући у виду доста ниску политичку свест народних маса, распрострањеност верских организација и секта и њихову тесну повезаност са реакцијом, лако се могу увидети штетне и опасне последице њихове назадне и противнародне делатности.“¹⁸ У политичком смислу, нападани су поједини епископи и свештеници због тога што се руководство Српске православне цркве није ниједним својим актом званично изјаснило да прихвата настале промене у Југославији; што нико није узиман на одговорност од надлежних црквених органа ради непријатељске делатности, као што се то чинило са свештеницима који су били спремни на сарадњу са органима власти после рата; што се свештенство повезивало, помагало и јатаковало одметничким групама; што су организовали и учествовали у раду илегалних организација; што су вршили шпијунажу у корист иностранства; што су се повезивали са емиграцијом и убаченим шпијунима; што су ширили непријатељску пропаганду, посебно о прогону цркве; што су распиривали шовинизам; што су користили верске обреде, организације и верске школе у непријатељске сврхе; што су ширили ратно-хушкачке вести, итд.¹⁹ У неким од тих оптужби било је и истине. Идеолошки комунисти су желели да прекину утицај религије и цркава над становништвом Југославије али су истовремено били свесни да је „религија друштвена појава која се не може избрисати прогањањем или декретима“.²⁰ С тога је основни метод „преваспитавања“ требао да буде идејни и политички рад. У записницима са седница Комисије за верска питања НР/СР Србије у периоду од 1945. па све до краја 70-их година, може се пронаћи низ ставова сличних овима: „наша социјалистичка стварност делује против религије сама по себи“; „свест наших маса не допушта повратак на заостала религиозна схватања“; „борба за социјалистичку идеологију (је) задатак свих политичких и друштвених ор-

¹⁶ Kosta Nikolić, Bojan Dimitrijević, „Formiranje Ozn-e u Srbiji i Beogradu i likvidacije ‘narodnih neprijatelja’ 1944“, *Istorija 20. veka*, 2/2010, str. 9–28; Коста Николић, Бојан Димитријевић, „Озна против ‘народних непријатеља’ у Србији 1944. Два документа“, *Наша прошлост*, бр. 10, 2010, стр. 155–167.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Архив Србије, Безбедносно-информативна агенција (БИА), 124, Клер.

¹⁹ *Заседање архијерејској Сабору СПЦ*, стр. 408.

²⁰ *Комунист*, бр. 2–3, 1953.

гана па је и борба против религије саставни део те борбе за социјалистичку идеологију“; „идејном борбом и васпитавањем и политичким уздизањем маса“ биће „истовремено елиминисан и утицај религије и цркве“, а „религиозна схватања (ће) постепено постати анахронизам социјалистичког друштва,“ па је требало „учинити оно што се може да (се) отклоне слабости“, које ометају држи развој. Наглашавало се да је: борба против религијских предрасуда дуготрајан процес повезан са целокупним системом просвећивања најширих народних маса; да антирелигијску пропаганду треба врло опрезно водити, избегавајући вређање верских осећања; и да борбу треба водити кроз идеолошки рад на усвајању материјалистичког погледа на свет, културно-просветни рад на ширењу научних знања и антиклерикалну агитацију.

У пракси се борба одвијала другачијим средствима. Током 1946. из разних окружних комитета КП Србије почели да стижу извештаји Централном комитету КП Србије у којима се наводило: како је појачана „непријатељска делатност свештеника“; како преко 60% свештеника спада у групу „реакција-непријатељ“, око 30% у групу колебљивих, а само 10% у групу оних који су били спремни на сарадњу; како је више урађено по линији ОЗН-е, него по линији Народног фронта; како су главна упоришта „банди и непријатеља“ манастири; како свештеници кроз проповеди праве алузије на актуелна збивања у земљи и нападају делатност Партије и сл. Поводом тога је Организационо-инструкторска управа ЦК КПС, послала окружним комитетима директиву, 27. августа 1946. у којој се скретала пажња да се званични представници цркве све више повезују „са реакцијом у земљи и ван ње“ и да се испољава непријатељски став врха СПЦ, те да се због тога свештенство не сме препустити политичком утицају „реакционарних и нама непријатељских представника“, већ да се мора упорно радити на „јачању нашег утицаја међу свештенством, особито нижем“, које треба чврсто везати уз народну власт и на тај начин парализовати и изоловати непријатеља. „Потребно је да се наша руководства добро упознају са положајем и држањем свештеника, да прате њихов рад, утичу на њих и не одбијају их од сарадње са Народним фронтом и народном влашћу“. Поред тога Организационо-инструкторска управа је тражила од комитета и да прикупе податке о држању сваког појединачног свештеника на њиховој територији.²¹

На саветовању у Централном комитету КПС, 16. септембра 1946. наглашено је да је „поповима посвећена мала пажња“ и да се на њих нема утицаја, али да су чињене и извесне грешке, као што је био физички напад на једног епископа, чупање брада поповима и сл.²² Методе се нису промениле много ни наредних година,

²¹ Према извештају ОК КПС један свештеник био је ухапшен због цсовања руководства земље, један зато што је учио енглески језик, па је био проглашен за англофила, један због позивања на устанак, итд. Свештеник у Чајетини, Шишаковић, продавао је Гролову *Демократију*, на Божић је написао летак у коме је нападао постојеће стање у земљи и Партију, користио је цркву и појединачне разговоре у борби против власти и сл. АС, ЦК СКС, Комисија по питању религије при ЦК-у, бр. 16, к-1; АС, Окружни комитет КПС Титово Ужице, месечни извештаји, к-2; АС, ЦК КПС, Директивна писма, депеше 1945-1947, к-1.

²² АС, ЦК СКС, Саветовања у ЦК-у, 1/САВ; Покрајински комитет КПС за Војводину послао је 12. 9. 1946. извештај о раду у коме се каже да Срески комитет у одачкој организацији није правилно спровео директиве Покрајинског комитета, па су неки скојевци и чланови Партије, уз учешће 500-600 колониста, „добро измлатили владику Иринеја Ђирића и неколико попова из његове пратње“. Срески комитет је, каже се даље у извештају, испустио руководство на терену из руку, па је на слави у Ковиљу, где је такође присуствовао епископ Иринеј, дошло до инцидента. Наоружани омладинци пушкама су претили свештеницима из Силбаша. Архив Војводине, ПК СКВ, ф-5; Црквени одбор Православне цркве у Оцацима, упутио је 20. 8. телеграм маршалу Титу у коме су тражили заштиту због догађаја од 19. 8. По њиховим наводима милиција је интервенисала тек када је све било завршено. АЈ, Кабинет Маршала Југославије, П-10.

па су тзв. административне мере и даље биле у широкој употреби. Образац узнемиравања био је свуда идентичан. По тој шеми изгреди против цркве могли су се свести у неколико категорија: ометање богослужења; ометање храмовних слава; протеривање свештеника и високе црквене јерархије; физички напади на свештенике, епископе, бискупе; хапшења и суђења; разне врсте притисака и уцена; демолирање храмова и капела; одузимање црквених зграда; провале у црквене објекте; убиства свештеника; исмевање и вређање свештених лица; високо опорезивање свештеничких прихода; ометање издавања извода из матичних књига рођених и венчаних ради обављања верских обреда; подизање зграда на црквеним земљиштима; застрашивање деце да не посећују верску наставу; кажњавање појединаца због тога што славе славу; широка антирелигиозна пропаганда кроз штампу и друге облике, итд.

Страх да ће свештенство и „политичка реакција“ цркву употреби као легално упориште за постизање политичких, а не само верских циљева и да везе са иностранством, нису биле само верске, већ више политичке и обавештајне природе, био је стално присутан.²³ С тога су нарочито биле „опасне и сумњиве“ верске заједнице које су имале везе са иностранством, пошто оне „у свом развоју имају углавном секташки карактер, а по везама имају интернационални карактер, из чега и проистиче главна опасност за нашу земљу, јер се претварају у шпијунске центре иностраних централа“. Као такве, „протестантске цркве и секте... представљају ба-ласт за наше социјалистичко друштво.“

Власт је посебно бринуо потенцијални утицај верских заједница на националне мањине, просветне раднике, омладину²⁴ и чланове Партије. На седници Политбироа ЦК КП Србије, 8. јануара 1947. године, одлучено је да се окружним комитетима упути писмо са директивом члановима Партије да не смеју славити Божић, славе, венчавати се у цркви, крстити децу и сл.²⁵ Временом ће овако ригидан однос према члановима Партије попустити, али тек крајем 60-их и почетком 70-их година.

ОЗН-а, касније УДБ-а је стварала организацију агентура, како у Београду, тако и у седиштима епархија. Путем агентуре долазило се до података о активностима и расположењу епископа. Агентура је посебно активирана пред годишња заседања Сабора, када се унапред настојало сазнати расположење и став епископа, како би се благовремено могле предузети одређене мере.²⁶ На епископе који су сматрали најреакционарнијим, вршен је притисак да се наведу на повлачење или пензионисање, како би се тиме променио став и расположење епископата. Осим притиска који је Државна комисија за верске послове вршила преко Синода на поједине епископе, спровођен је и план агентурно-оперативних мера на линији притиска. Обављани су разговори са једним бројем епископа, са којима је одржаван сталан или повремен контакт, у циљу да се они припреме за позитиван однос према решењу питања за која су државни органи били заинтересовани.²⁷ Органи УДБ-е редовно

²³ АС, ЦК СКС, Комисија по питању религије, 18, 1.

²⁴ Организациони секретаријат ЦК КПС бавио се јуна месеца 1952. године радом удружења учитеља, професора, правника, лекара, инжењера и др. Том приликом је констатовано да су наставници и професори неспремно ушли у борбу против религије и мистицизма. Многи наставници нису били рашчистили са религијом и верским обичајима, а међу њима је било и чланова Партије. Већина их је сматрала да ће религиозна осећања код деце са годинама ишчезнути и да не треба ништа предузимати у вези тога. АС, ЦК СКС, Организационо инструкторско одељење, к-1.

²⁵ АС, ЦК СКС, Политбиро, к-1.

²⁶ Заседање архијерејског Сабора, стр. 75-79.

²⁷ Исто.

су пратили рад „реакционарних“ епископа, а њихови разговори су бележени.²⁸ Однос према државним органима оцењиван је према извештајима о стању у епархијама, које су епископи подносили Сабору СПЦ. Што је извештај био негативнији и епископ је сматран реакционарнијим. Пажљиво је евидентирано ко је од епископа излазио на изборе и како је гласао; какав однос је имао према решењима оних питања за које су државни органи били заинтересовани и да ли је био у вези са неким представником емиграције.²⁹ За сваког епископа понаособ постојала је посебна картотека са подацима о њиховој биографији, кретању и држању, као и подаци из најинтимније животне сфере.³⁰ Да би лакше контролисали рад епископата, државни органи су после избора патријарха Викентија директно руководили избором свештеника за парохије у иностранству, као и избором нових архијереја.³¹ Од појединих кандидата за епископе тражена је чак и изјава лојалности.³² Исто тако пажљиво договоран је и распоред појединих епископа по епархијама.³³

Сарадници УДБ-е за рад по верским питањима ангажовани су из редова хијерархије, свештенства, монаштва, редовништва и питомаца богословија и семеништа; цивилних лица која су радила у оквирима верских заједница (звонари, чланови хорова, намештеници); родбине и пријатеља; „добрих омладинаца“, чланова Социјалистичког савеза радног народа (ССРН) и синдиката који су коришћени за контролу проповеди, ходочашћа, катехизације и сл. „При ангажовању сарадника из редова клера морамо водити добро рачуна, добро проучити кандидата а нарочито степен његовог вјерског фанатизма. Придобивање за сарадњу вршимо на: 1. — компромитујућем материјалу, 2. — добровољној основи и 3. — на материјалној бази.“ Компромитујући материјал је кориштен код лица за које су постојали подаци о непријатељској делатности. „Код овога ангажовања треба настојати да се лица доведу у такав положај да само затражи сарадњу.“ При томе је било препоручљиво употребити везе са женама, „сексуалне настраниности као што је хомосексуализам“, вођење књига ради наплате пореза, пијанства и сл. Ангажовање на материјалној бази било је више предвиђено за свештенике СПЦ и ИВЗ јер је њихова материјална ситуација у поратним годинама и касније била много тежа него у Католичкој цркви. Што се тиче католичких свештеника, сматрало се да они имају потпуни утицај на масе и да се на њих није могло ефикасније деловати јер су били у повољнијем материјалном положају од осталог свештенства.³⁴

Због посебног режима у верским заједницама и посебне одеће, одржавање веза је било отежано, па се оперативцима службе саветовало да је најбоље потенцијалне кандидате убедити у перспективу личне користи за будуће напредовање. Оперативним радницима се скретала пажња да воде рачуна на који начин ступају у контакт и воде разговоре, да се не намећу и да не улазе у расправу по питањима која им нису довољно позната. „Боље је више питати и бележити, а уколико сарадник намеће ди-

²⁸ Заседање архијерејској Сабора, стр. 352.

²⁹ Заседање архијерејској Сабора, стр. 355; АЈ, СКВП, 144–5–90; АС, ЦК СКС, Записници, стенографске белешке и други материјали са састанака у ЦК-у, ф-1; *Ослобођење*, 22. 3. 1952, стр. 2; *Полишика*, 25. 9. 1952, стр. 4; *Борба*, 18. 10. 1952, стр. 4.

³⁰ Заседање архијерејској Сабора, стр. 376–379; АЈ, СКВП, 144–10–177.

³¹ Уз сагласност државних органа протосинђел Данило Цветков је 1951. отишао у Беч, мада је било у почетку планирано да на то место иде Михаило Смиљанић. Постојао је и план да се Војислав Гађиновић пошаље негде у иностранство, али се касније од тога одустало јер је сматран превише наметљивим и амбициозним. АЈ, КМЈ/П, к-21 и СКВП, 144–5–90.

³² АЈ, СКВП, 144–5–93.

³³ АЈ, СКВП, 144–5–90.

³⁴ АС, БИА, 51, Клер.

скусију по питању бога и другогa, закључити тиме што ћемо му рећи да њему нико не брани да испољава своја вјерска осјећања. Преко сарадника који нису раскинули са религијом несмију се спроводити антирелигиозне мјере нити нападати вјерске догме. Боље је пред њим постепено раскринкавати руководиоце као непријатељске елементе. Извештаје сарадника треба добро проверавати, а састанци треба да буду исцрпни и одговорни, а никако у пролазу. Приликом одржавања веза служити се сигурним средствима, као конспиративним становима, а са руководиоцима и питомцима користити њихов излазак у град, нарочито за време ферија, војске итд.“³⁵

Сарадничке мреже стваране су у легалним организацијама, верским установама, илегалним организацијама, верским школама, свештеничким удружењима, итд. Преко сарадника је контролисана хијерархија али и цивилна лица у верским заједницама. Подаци су прикупљани „о економској снази, унутрашњој дисциплини, методама непријатељског рада“.³⁶ Да би се што ефикасније контролисао рад верских организација, било је предвиђено да се они који су радили по овим питањима добро упознају са „суштином учења свих вероисповести и секта, које се налазе на подручном терену“, да се упознају са организационом структуром, методама и начином рада. Примењиван је офанзиван и дефанзиван рад. Дефанзиван рад је подразумевао успоставу мреже обавештавања по свим питањима делатности верских заједница, укључујући и приватни живот појединаца и међусобне односе; праћење веза појединих верских заједница „са остацима оружаних банди и са реакционарним елементима“; и контролисањем верских обреда „на којима се често држе проповеди уперене против данашњег поретка“. Рад офанзивног карактера подразумевао је активизацију свештеника „у раду на обнови земље, у раду народних власти и у народном фронту“; „придобити преко агентура појединце и групе које се држе непријатељски или пасивно и активизирати их у позитивном смислу“; „онемогућити и разбијати реакционарни рад појединаца и група хапшењем и другим мерама“, коришћењем „напредних елемената“ из редова свештенства. Ефикасност деловања зависила је од успешности организовања и избора агентуре. „Имати добру агентуру и добро руководити са истом значи савладати реферат. При томе се треба руководити више квалитетом а мање масовношћу. При организовању агентуре и раду са истом треба водити рачуна о конспирацији. У противном случају изостаће резултати па могу наступити друге последице.“ Међу првим корацима предвиђала се систематизација посла по објектима и организацијама, формирање картотеке „истакнутих функционера појединих вероисповести и секта, сличну оној која је образована за политичаре“; прављење шематских прегледа организационе структуре и обрада персоналног састава.³⁷

Извештаји са терена из разних области земље стизали су по истом шаблону као и партијски извештаји: набрајао се број верских објеката, историјат верских заједница које су биле заступљене на терену, држање свештеника пре и током Другог светског рата (да ли су поједини свештеници сарађивали са НОП-ом или не), „став свештеника према данашњици“, делатност црквених одбора, број ученика у богословијама и семеништима и сл. Од 50-их година у извештајима се наводи и колико сарадника има УДБ-а међу свештеницима, који свештеници се контролишу и са колико сарадника (активно или повремено), колико их има „негативно држа-

³⁵ Исто.

³⁶ Исто.

³⁷ АС, БИА, 124, Клер.

ње“ и сл. Према подацима службе, преко 300 свештеника Српске православне цркве, укључујући и неке епископе, активно је помагало Дражу Михаиловића, док је много већи број симпатисао са покретом. Делатност „реакционарних“ свештеника и епископа у емиграцији такође је контролисана преко Министарства иностраних послова ФНРЈ и обавештајних органа УДБ-е задужених за емиграцију.

У извештају који носи назив „Клер“, без године када је настао, али вероватно је да се ради о крају 50-их, детаљно се објашњавају главне оперативне мере везане за рад по верским школама и свештеничким удружењима. Оперативне мере за рад у верским школама ишле су у следећим правцима: откривање нових кандидата и њихово спречавања да одлазе у семеништа и богословије; извлачење постојећих кандидата из семеништа и богословија; стварање сарадничке мреже и упоришта у верским школама. „Најчешћа метода рада УДБ-е у погледу спречавања кандидата да оду у семеништа су била да се кандидат преко мреже УДБ-е увуче у неку свађу, пијанку, неморал који елементи су били довољно јаки да буде искључен из школе. Затим је удешавано да су оборени на матурама, па да после тога оду у ЈНА, затим да буду искључивани из школа због непријатељске делатности итд. Све ово било је актуелно, док су теолошки факултети били у склопу државних универзитета (до 1952. *иприм. а.*).“³⁸

Најефикаснијим средством за извлачење богослова из верских школа сматране су активности везане за компромитацију са женама. „Наши органи се овим средствима служе само где је то могуће увући их у љубавне авантуре, послије чега се они врло ријетко враћају у семеништа. Органи УДБ-е се служе и разним провокацијама, тј. подметањем непријатељске штампе, па их послије тога позивају и бар за кратко вријеме одвоје од семеништа, затим се води лични разговор уз мали пристанак итд. Али на ови начин се не постижу неки нарочити резултати. Ангажују се поједина лица да на њих утичу да не иду у семеништа и др.“

Просветни органи у НР Србији вршили су у завршним разредима гимназија анкете за који ће се позив одредити матуранти али ове анкете нису дале одговарајуће резултате јер се нико није изјашњавао да ће отићи на теолошке студије а касније се дешавало да одређени број матураната ипак упише Богословски факултет. Због тога су за унутрашње потребе службе направљени, модерним језиком речено, профили за препознавање потенцијалних богослова. „Откривају их особине као што су: лицемјерство и недругарски затворени карактери, у избору друштва су врло педантни и може им бити друг само човјек сличан њему. Јавно избјегавају сваки разговор са девојкама — женама и сл. У манифестовању својих вјерских осјећаја прилично су умјерени.“³⁹

У непосредном раду органи УДБ-е служили су се следећим методама: убеђивањем родитеља преко пријатеља, познаника и представника власти, притиском на родитеље, убеђивањем кандидата и њиховим увлачењем у разна друштва, агентурне комбинације, везе са женама и сл. „Улога девојака и жена при овом није потребно нарочито наглашавати, јер је то опробано и увијек корисно средство. Овде треба напоменути да су нам у том погледу много користили семеништарци који су напуштали семеништа... Код већине богослова неки наметљиви и агресивни однос жене, брзо инсистирање на сексуалне односе може у већини случајева изазвати отпор. Најпре се код њих постиже успјех када наше комбинације прилагодимо

³⁸ Архив Србије, Безбедносно-информативна агенција, 51, Клер.

³⁹ *Исјо.*

њиховом психичком расположењу. Наравно да би се ово постигло треба добро познавати кандидата. Жене која му се набацују не смију бити насртљиве. Познанство треба да се развија постепено, а односи се могу одржавати за време кандидатовог задржавања у семеништу писмено, водећи рачуна о цензури. Код богослова који су склони према женама и који се не плаше родитеља треба ићи смелије и директ- није их увлачити у женско друштво, а и на избор жена се толико не мора пазити.⁴⁰

Оснивање и начин деловања свештеничких удружења углавном је реконстру- исано и могло би се свести на оно што је Срећко Милошевић рекао 11. марта 1961. на једној од седница републичке Комисије за верска питања: „Што се тиче свеште- ничког удружења, у њега су свештеници углавном ушли ради својих личних инте- реса, а ми смо га створили из политичких разлога.“ Мада је и из до сада познате грађе било јасно да је кључну улогу у настајању и активностима удружења свеште- ника играла служба, документација БИА-е донекле допуњава мозаик. Према њој, удружења су створена као „база за окупљање свештенства на линији сарадње са народним властима“, али са аспекта УДБ-е она су представљала „најсавршенији облик обраде“ јер су омогућавала да се у њима стварају упоришта која ће се бори- ти против епископата. „УДБ-а је била једини носилац борбе за стварање удруже- ња, служећи се разним формама обавештајног и другог рада. Стварајући удруже- ња УДБ-а је полазила од постојећих сарадника, продубљујући и проширујући ову сарадњу на нова лица. Наши органи обављали су низ разговора, припремали низ састанака, дискусија, реферата и резолуција, а све са циљем да се окупи здраво и позитивно језгро од кога би се формирали иницијативни одбори, који су затим по- кретали питање оснивања удружења, предузимајући и друге мјере у овом циљу. УДБ-а је предузимала разне мјере, као што је врдовање свештеника и учлањива- ње у удружења. Негде је за то била услов патриотска савијест, код неких свештени- ка компромитујући материјал, а негде су с е користиле и личне и пријатељске везе, итд.“ Вршен је и читав низ административних мера са циљем да се изврши прити- сак на „колебљиве“ свештенике. После формирања удружења настао је проблем какав треба да буде садржај рада толиког броја свештеника, обзиром да је део све- штеника пришао из „шпекулантских разлога“, део „под притиском“, а део јер је у удружењима видео „могућност јачања вјерског рада и утицаја на масе.“⁴¹

У наставку се објашњава како је дошло до организовања удружења католич- ких свештеника да би се потом прешло на процес стварања Удружења правосла- вних свештеника.⁴² Највеће заслуге за то поново се приписују УДБ-и, што ни до сада није било непознато, али се додаје да је главни циљ био „разбијање јединства и мо- нолитности СПЦ“. Помиње се да су се после ослобођења Црне Горе 1945. „најна- преднији свештеници и учесници НОП-а“ састали и одлучили да створе свеште- ничко удружење и да у исто време спрече Синод СПЦ у слању митрополита Јосифа (Цвијовића) као администратора. Додаје се да је скупштина успела пропагандно али не и тактички, јер су у Главни одбор изабрани свештеници који су скинули мантије и постали државни службеници.⁴³

⁴⁰ Исто.

⁴¹ Исто.

⁴² „Срећна идеја“, како је писало у једном извештају Државне комисије за верске послове о сарадњи свештенства са народним властима, без епископата, јавила се у тренутку када је власт схватила да са митрополитом Јосифом неће моћи да постигне компромис. Опширније о формирању Удружења пра- вославних свештеника у: Р. Радић, *н. д.*, стр. 1/299–335.

⁴³ Појава „скидања мантија“ било је у разним деловима земље. Посебно је занимљив случај једног све- штеника из околине Лесковца који је после рата „скинуо мантију“ и „отворено раскринкавао религију

После тога УДБ-а је узела ствар у своје руке и вршила припреме током 1947/8. године. „Ради лакше борбе против реакционарног и непријатељског свештенства у Српској православној цркви почето је стварање свештеничког удружења. Приликом стварања тих удружења лакше је ишло по свим републикама, него што је то било у Србији. То долази отуда, што је свештенство у другим републикама бројно мање, материјално слабије, а идеолошки такође слабије. Први продор за стварање удружења био је у Титовом Ужицу и у Лесковцу. У Титовом Ужицу то је лакше ишло, јер су услови били повољнији, имајући два свештеника народна посланика и једног свештеника п. председника Президијума и једног свештеника председника окружног одбора. Тога у Лесковцу није било, али и поред тога удружење је створено на иницијативу неколико напреднијих свештеника.⁴⁴ Поједини свештеници су ушли у удружење из личних интереса да бих себе тиме заштитили. Одмах по стварању удружења избила је реакција од стране епископата, раздијене буржоазије и других незадовољника који су почели да роваре. Удружење у Лесковцу је основано 1947. и на сам дан оснивачке скупштине, непријатељски расположени људи прилазили су свештеницима, који су ступали у удружење говорећи им да они улажењем у удружење оснивају бригаду за рад на Ветерницу, зар они попови да одлазе у комунизам, да ће они водити народ, а они свештеници нек воде издајнике и др. Такве су се пароле одмах почеле градити, илегално ширити и кроз народ преносити са тенденцијом раздијања удружења. Било је и неправилности од неких чланова власти, који су се били увукли у власт, а били су непријатељи. Они су почели чланове удружења опорезивати више него не чланове, не члановима допуштати ношење литија, а члановима не и томе слично. У тој борби против удружења, нарочито се истицала реакција и епископат називајући чланове удружења ‘комунистима’, истичући тиме да су продали веру за вечеру, да су издајници цркве и српства и томе сл., па због тога удружење није могло ни да има неке нарочите резултате. Унутар самог удружења постојале су три фракције и то: прикривених непријатеља, који су ушли у удружење да изнутра рушилачки делују, слабићи који су ушли у удружење са намером да се прикрију од неког прогона којег није било и правих и истинских бораца који су у мањини, а успели да одрже удружење да се не распане и не претвори у реакционарну организацију. На свештеничко удружење у Лесковцу имао је доста јак притисак Јован епископ нишки. Од њега је потекла и акција одбијања непризнавања свештеничког удружења од стране светог синода и заузимање негативног става против наше Владе са наслоним на католичку веру у иностранству. Он је дао и директиве начина борбе реакционарног клера против социјализма и оне су отприлике овакве: 1. Под називом комуниста свештеника схватати чланове удруже-

пред народом“, говорио да Бог не постоји и да свештеници то причају да би могли да „пљачкају народ“. После неког времена тај исти свештеник је због „сиромашног стања“ поново обукао мантију и вратио се у цркву. АС, „Свештенство. I Историјат архијерејског намесништва у Лесковцу“, БИА, 51, Клер. Ратко Јелић, секретар Удружења православног свештенства ФНРЈ писао је у извештају Државној комисији за верске послове, 18. 7. 1949. године: „На терену се примећује, по удружење и лоша појава. Поједини свештеници — и то активнији и политички исправни — напуштају свештеничку службу и прелазе у државну, раскидајући потпуно везу са црквом и свештеничком службом... Стварно — боље је што мање попова — али би било боље у том случају, кад би реакционарни попови напустили свештеничку службу, а овако, данас док још водимо борбу, ми слабимо наш фронт“. АЈ, СКВП, 144–3–56.

⁴⁴ АЈ, СКВП, 144–1–26. Св. архијерејски Синод се жалио Земаљској комисији за верске послове НР Србије да је пододбор свештеничког удружења у Лесковцу прешао делокруг свог рада, позивајући све свештенике да се у свим питањима односа са народним властима која се тичу снабдевања, обраћају пододбору. Пододбор је после интервенције Комисије, одговорио да је уз помоћ народних власти успео да реши питање снабдевања свештеника у Лесковцу, отворивши текстилну продавницу и да је обезбедио стипендије за школовање свештеничке деце. АС, ЗКВП НРС, Г–21, ф–9.

ња, проширити да су издајници цркве, противници народа и српства, нешто туђе нашем народу и нешто ружно за наш народ. Тим именом називати све активније чланове Удружења, као такве их раскринкавати пред народом и онемогућавати им да им народ плаћа, да их као такве презире и да их као своје непријатеље одбаци. 2. Настојати да се спроводи крштење, венчање, опело, славе и друго, вршити тајно крштавање и венчавање чланова Партије, а тамо где не успе свештенику да продре да те породице раздијају, ослањајући се на религиозне чланове у тој породици. 3. Извршити реорганизацију унутар цркве, а у духу приложеног расписа. Распис је послат од стране епископа Јована нишког црквама. 4/ Раздијати удружење свим силама, као највеће сало у цркви. 5/ Опела, славе, црквене саборе и друга црквена чинодејства вршити масовно, свечано и претварати их у тиху демонстрацију. 6/ Све не чланове удружења постављати на боље парохије, давати им одговарајућа тј. највиша и уопште сва водећа места у цркви, а чланове прогонити и не давати им ништа. 7/ Радити на материјално јачање цркве продавањем искључиво црквених свећа, сакривати приходе због опорезивања и сакупљање тајног прилога. 8/ Ширити гласове о будућем и скором рату између демократије и комунизма у коме ће победити демократија америчког типа. 9/ Ширити гласове да је ова влада привремена и да ће скоро бити промењена по жељи Америке. 10/ На сваком кораку раскринкавати комунисте, увеличавајући разне проневере, неуспехе, отпоре народа и др. 11/ Све радити обазриво под маском верске делатности.⁴⁵

У Србији је Иницијативни одбор формиран половином 1947, а крајем године је одржан у Београду конгрес на коме се доноси одлука о стварању Удружења православних свештеника у присуству 250 делегата. Управни одбор формиран је од свештеника оданих народним властима. У Хрватској је оснивачка скупштина одржана у Загребу јула 1947. Покрет за стварање Иницијативног одбора у Македонији одржао је децембра 1947. године, Оснивачку скупштину а пододбори су почели да се формирају 1948. Свештеничко удружење у Македонији било је најактивније и водило је све црквене послове али додаје се у извештају да је у овом случају негативно то што су у Удружење примљени „бугарофилски и прочетнички свештеници“. У међувремену СПЦ је 1947. донела одлуку да се позову на одговорност сви свештеници који активно раде у удружењима свештеника. Ипак притисак извршен на врх СПЦ 1950. да се представници Удружења позову на Сабор СПЦ на коме је биран патријарх, сматран је *de facto* признањем.⁴⁶

За успехе Удружења свештеника сматрало се то што је у њега било учлањено скоро 80% православног свештенства, што су пружили помоћ при изборима патријарха 1950. и 1958. и „јер смо се преко њега камуфлирали“ притисак вршен преко *Вестника* на епископат. Главна мана била је, превелико мешање УДБ-е у рад Удружења.⁴⁷

Током 60-их служба безбедности је постепено напустила директну употребу репресије и усвојила надзор и праћење као начин рада. Надзор је био усмерен више на прикупљање података а мање на директно кажњавање појединаца. Све кључне гране полиције активно су учествовале у прикупљању информација: домаћих, страних, војних, економских, унутар-партијских. Иако је Партија имала и своје унутрашње канале за прикупљање информација, оне нису по ширини и дубини података могле да парирају информацијама добијеним из безбедносних извора. Постепено, Партија се све више ослањала на те информације, као главни извор

⁴⁵ АС, „Свештенство. I Историјат архијерејског намесништва у Лесковцу“, БИА, 51, Клер.

⁴⁶ *Исто*.

⁴⁷ *Исто*.

за доношење политичких одлука.⁴⁸ Служба безбедности је производила дневне, недељне, месечне, кварталне, и годишње извештаје о политичким, економским и проблемима друштвеног развоја. Истицана је нужност редовних контаката верских комисија са „друговима из унутрашњих послова који раде на овим проблемима“ и наглашавана потреба међусобне размене информација и материјала. Ипак, Коста Гуцуња, члан Комисије за верска питања СРС (1965–1968) и председник Комисије за верска питања ПИВ АПВ, са извесном дозом жаљења је рекао како се после IV пленума УДБ-а више не бави пословима везаним за верске заједнице, „тако да комисије сада имају више муке и послова“. Током 70-их надзор и контрола службе безбедности ће бити поново подигнута на виши степен услед „наглог пораста активности верских заједница“ (пораст верских публикација, масовне верске прославе, посете верских делегација из иностранства и одлазак домаћих верских делегација у стране земље, пораст интересовања за школовање у верским школама у земљи и иностранству и сл.).

⁴⁸ V. Shlapentokh, C. Vanderpool, T. Bushnel, *Final Report to National Council for Soviet and East European Research, State Organized Terror: The Case of Violent Internal Reversion*, <http://www.ucis.pitt.edu/nceer/1989-803-07-Shlapentokh.pdf>.